

mål¹+mæle

Mål på fem bogstaver

Ét er at løse krydsord, noget andet at konstruere dem. Lars Trap-Jensen fortæller, hvordan man gør det sidste, *side 8*. Forsøg dig selv udi det første *side 14* og *32*.

Blev der sagt svaret eller svajet?

Det kan være svært at finde ud af. Ikke mindst for en svensker. I dette og næste nummer giver Nina Grønnum en oversigt over grundene. Læs artiklen *side 15*, og lyt imens til udtaleeksemplerne på *Mål og Mæles* hjemmeside.

Sig det med blomster

Rend og *hop* kaldes imperativer eller bydemåder. Men det er slet ikke altid, de bliver brugt til at befale eller udstede påbud. Læs og lær af Tanya Karoli Christensens artikel *side 23*.

Nederlandsk, hollandsk og flamsk

Hvornår skal man sige hvad, og hvorfor? Og hvordan forholder det sig så med *Nederlandene*, *Holland* og *Flandern*? Det er en speget sag, men Lisbeth Falster Jakobsen giver en afklaring *side 28*.

A	C	H	A	L	A	S	I	A
C	R	E	N	I	D	E	N	S
H	E	X	A	N	D	R	I	C
A	N	A	B	O	L	I	T	E
L	I	N	O	L	E	N	I	N
A	D	D	L	E	H	E	A	D
S	E	R	I	N	E	T	T	E
I	N	I	T	I	A	T	O	R
A	S	C	E	N	D	E	R	S

Sprog for sjov
– om sproget i krydsord 8

Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre?

Første del: enkeltlydene 15

Årets ord og udtryk
2007 er fundet 21

Tænk bare!
Det er ikke så ligetil
med den imperativ 23

Om ordene *nederlandsk*,
hollandsk, *flamsk*,
Nederlandene, *Holland*
og *Flandern* 28

Der er ikke noget som
det velanbragt komma

Nuser

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Bøllingsø ved Bølling Sø

Vi er nu igen i gang med et kulturprojekt på den midtjyske højderyg, hvor vandet tøver på vandskellet, inden det deles, så noget løber i Gudenåen og andet i Karup Å. Det seneste kulturprojekt tager udgangspunkt i den reetablerede Bøllingsø – et naturgenopretningsprojekt, der har stået på i nogle år og har resulteret i en perle i rækken af søer i det midtjyske.

På et kort over området i Trap Danmark (1875) – fra den tid, hvor søen

endnu ikke var afvandet – er søens navn *Böllong Sö*, medens en senere skrivemåde har sammensat ordene til *Bøllingsø*.

Så kommer spørgsmålet: Hvad er den mest korrekte stavemåde for søens navn? Og et tillægsspørgsmål: Hvad er forklaringen på, at *Gudenåen* optræder som ét ord, medens *Karup Å* er delt i to?

Venlig hilsen
 Niels Blauenfeldt
 Kragelund

! Hovedreglen for sammenskrivning er, at der kun er ét ord, hvis der kun er ét hovedtryk og det falder på førsteleddet (se *Mål og Mæle* 29. årgang nr. 1). Derfor er stavemåden *Gudenåen* og *Mølleåen*, men *Karup Å* og *Køge Å*.

Derfor er det oplagt at stave *Bøllingsø* i ét ord, hvis der kun er tryk på første stavelse, men *Bølling Sø*, hvis der er to hovedtryk. Vi har spurgt Bent Jørgensen fra Afdeling for Navneforskning ved Københavns Universitet om udtalen. Men hans afdeling har desværre ikke nogen udtale noteret af stednavnet.

Bent Jørgensen fortæller dog, at der ikke er tvivl om stavemåden af *byen Bøllingsø*. Den er i ét ord. Stavemåden svarer til så mange andre byer ved

farvande, fx *Sallingsund* ved farvandet *Salling Sund*.

Men det er sværere med søen. Den har opslagsformen *Bollund Sø* i *Danmarks Stednavne* (bind 9, 224). Men den har haft andre stavemåder, blandt andet *Bøllingsø*. Den har så vidt vides ikke nogen autoriseret stavemåde. Jeg foreslår derfor, at I skriver *Bølling Sø*. Denne særskrivning følger et mønster fra andre stednavne. Desuden kan man så på tryk kende søen fra byen *Bøllingsø*. Endelig markerer I ortografisk, at der er tale om en sø. Og søen er jo netop kernen i jeres projekt.

CE

! Færre eller mindre i sønderjysk
Svaret på sprogligheden "En kamp færre eller en kamp mindre?" i *Mål og Mæle* nr. 4, 2007, og specielt bemærkningen om at spørgsmålet (ligesom det i 1988) kom fra Sønderjylland, mindede mig om at ordene *flere* og *færre* jo slet ikke findes i traditionelt sønderjysk (mit modersmål er fra Sønderborgegnen); ordene *mere* og *mindre* må klare det hele, jævnfør engelsk og tysk. *Jysk Ordbog* betegner *flere* som nørrejysk, og selv om sønderjysk i nyeste tid har lånt ordene fra rigsmål, kan der være en vis usikkerhed om brugen af dem.

Med venlig hilsen

Anne Duekilde

Kastrup

? Hvad er den af?

Mon Sprogligheder ikke kan fundere lidt over ordet *af*? Jeg undrer mig over mange, helt almindelige vendinger, hvor *af* indgår som sidste led. Jeg kan ikke greje, hvordan det rent grammatisk hænger sammen i udtryk som: (1) *hvad er den af?* (*kommer du allerede?*), eller: (2) *vi kom fra den side af*, (3) *til at dø af grin af*, (4) *fra i morgen af*. Vendingerne er jo ret forskellige, men for mig at se er de alle helt accepterede i hvert fald i talesproget.

Det er, som om vi gerne vil slutte en sætning med et lille trykløst – og udtrykssløst – ord, lidt i stil med, at vi gerne begynder en sætning med et indholdsløst *det*. Er det bare et fyldord, eller er det med for at markere, at sætningen slutter, eller hvad? Der må være en forklaring.

Venlig hilsen

Lis Levinsen

Klampenborg

! Grundbetydningen af præpositionen af er ablativ, dvs. 'bort fra'. X af y betyder at x fjerner eller har fjernet eller vil fjerne sig fra y: af banen, ned af bordet, op af vandet. Det kan også være en mere abstrakt ablativ relation, nemlig 'udgangspunkt': *Frans af Assisi, af god familie*, eller årsag: *våd af regn, græde af glæde, kongen blev dræbt af Marsk Stig*. Eller det kan være materiale: *lampen var af kobber, bordet er af fyrretræ, en skål af glas*. Materialet er udgangspunktet for det færdige produkt.

Det er netop det med materiale vi skal bruge til eks. (1): *bukserne er af uld, men jakken, hvad er den af?* Naturligvis kan *hvad er den af* også bruges som et udtryk for overraskelse, men

sætningen følger velkendte grammatiske mønstre. Også når det drejer sig om placeringen af *af*. Det er ganske almindeligt i dansk at præpositionen i en forbindelse forrest i sætningen flyttes ned til sidst: *på ham kan man ikke stole/ham kan man ikke stole på; af hvad er den/hvad er den af*.

Også (3) er der ikke noget mærkeligt ved, når man ser efter: *hans forslag er til at dø af grin af*. Det er en dobbelt årsagskonstruktion. Sammenlign med *af hans forslag dør man af grin*: Hans forslag er årsagen til grin, grin er årsagen til at man dør. Det er lidt kringlet at forklare dette grundigt, men pointen er at der grammatisk ikke er noget som helst mærkeligt på færde.

Det er straks anderledes med (2) og (4). Det er noget der er fremmed for dansk rigsmål, men velkendt fra især østdanske dialekter: *fra* fremkalder i sådanne forbindelser et slutstillet adverbial *af*, som betydningsmæssigt ikke bidrager med noget når vi har *fra*. Fænomenet er ikke helt fremmed for rigsmålet, se bare her: *fra da af, fra nu af, fra i overmorgen af*. Også *fra barnsben af*, især med pointering: *lige fra barnsben af har hun interesseret sig for latin*. De fleste vil nok afvise *fra konfirmationsalderen af, fra næste måned af, fra 2004 af*, men indrøm bare at det er lige ved at gå an!

"Fyldord" er ikke en betegnelse sprogvitenskaben har i sin beholdning af fagudtryk. Men vi kan da godt definere fyldord som et ord der ikke bidrager med betydning i en sætning, og som kan undværes uden at den grammatiske konstruktion bryder sammen. Ud fra dette er *af* fyldord i (2) og (4).

EH

? Sky til

Det høres ofte i vejrudsigten på DR1 og TV2, at udtrykket *det skyr til* anvendes. Det er ikke alle, der bruger det, men udtrykket synes at blive mere og mere populært blandt nogle af vejrprofeterne. Første gang, jeg hørte det, sendte jeg en e-mail til den pågældende kanal og udtrykte min forundring over, at der på tv bruges et udtryk, som ikke er korrekt ifølge Retsskrivningsordbogen. Jeg mener, at medierne har en forpligtelse til at bruge sproget korrekt og ikke lige ændre et navneord til et udsagnsord. Måske er det en fagterm, som er gået hen og blevet vedtaget blandt fagfolk, som vi udenforstående blot skal acceptere?

Venlig hilsen

Dorthe Fuglede

Aarhus

! *Sky til* er et såkaldt partikelverbum, dvs. et sammensat verbum bestående af en verbal del og en partikel (*til*). Der findes mange paralleller både i og uden for meteorologien, fx *sne til, fyge til, vokse til, lukke til*. Udtrykket er slet ikke nyt; det viser allerede et opslag i *Ordbog over det Danske Sprog*, som har både *sky(e) op, over og til* – og *himlen skyer til*. Det drejer sig om eksempler fra mellemkrigstiden. Udtrykket bruges også i dag, som nævnt bl.a. i vejrudsigter: (1) *først tørt vejr med nogen sol, men det skyer til vestfra*. Men det er ikke egentligt fagsprog, i betydningen 'specifikt for et bestemt fag', jf. fx (2) *jeg nåede et (faldskærms)spring inden det skyede til*, og (3) *jeg ville godt have taget et (billede) på et senere tidspunkt, ... men ... det skyede til igen!*

Men er det så ukorrekt? At man

ikke direkte kan slå udtrykket op i Retskrivningsordbogen, er ikke noget gyldigt argument for, at det ikke findes – eller at det er ukorrekt. Ordbøger beskriver langt fra alle sprogets muligheder, og netop Retskrivningsordbogen er en ret usikker kilde til andet, end hvad Sprognævnet anbefaler med hensyn til retstavningen af *udvalgte* ord.

Når konstruktionen godt kan irritere nogle sprogbrugere, kan det måske hænge sammen med, at den trods alt ikke er voldsomt udbredt, selv om den nok er ved at få en renæssance. Nyudviklinger har det med at irritere. Men det kan også være, fordi *sky til* tilsyneladende mangler en sammensat pendant, *tilsky*, som de fleste andre partikelverber har: *tillukke*, *tilsne*, *tilvokse*, og at *sky(e)* om vejret er meget sjældnere end de andre partikelverbers verbale del – hvis det da overhovedet bruges.

Det kan i øvrigt også sagtens tænkes, at konstruktionen generelt har en lidt anderledes anvendelse end alternative formuleringer som fx *det bliver skyet*: Sprogbrugen ser fx ud til at foretrække *det bliver skyet* om fremtidige scenarier, mens her og nu-scenarier som i (2) og (3) i lige så høj grad beskrives med *det sky(e)r til*. Det kunne være en medforklaring på modviljen mod udtrykket, for vejrudsigter er jo i sagens natur fremtidsrettede. Men ligefrem ukorrekt vil jeg ikke kalde det.

KF

? Hvorfor stumt h?

H er stumt i fransk, spansk og italiensk. De skriver det, men de udtaler det ikke. Har det været der engang? Briterne har en tendens til at udlade *h*-lyden i ord som *vehicle*, *humanity*, *holiday*. Vi er ligeledes tilbøjelige til at droppe *h* i udtryk som *jeg har været...* og *jeg har haft...* Er vi i engelsk og dansk på vej til samme tilstand som vi finder i fransk, spansk og italiensk? Og hvorfor er det lige *h* der bliver ramt?

Venlig hilsen

Tue Eriksen

Århus

! Den lyd, der i dansk og mange andre sprog svarer til skriftens *h*, er diffus og lidet prægnant. Der er ofte tale om en hæmmelyd, men det hæmme, der dannes, kan etableres mange steder i mundhulen, sammenlign f.eks. udtalen af *h* i *Hillerød* og *Hareskoven*. Der kan også være tale om en åndelyd, en hvisken, uden egentligt hæmme: *forholdsvis*, *behandling*.

H-lyd har ganske rigtigt tendens til at falde bort. I fransk, spansk og italiensk eksisterer den således ikke. Men *h*'et i skriftsproget vidner om, at den fandtes i et tidligere sprogtrin. Det samme gælder i nogen udstrækning for dansk. *H*-lyden falder ikke sjældent bort i tryksvag stilling, jf. spørgerens eksempler *jeg har været...*, *jeg har haft...* I ord som *hvad*, *hvem*, *hjem* osv. udtales den nu kun i jysk dialekt. Og går man længere tilbage i sproghistorien, kan man konstatere, at *h*-lyd er bortfaldet foran *l*, *n* og *r* i mange ord: *lod*, *neje*, *ring*.

Bortfaldet af *h*-lyd er et eksempel på en lydforandring, der kaldes svæk-

kelse. Svækkelse resulterer i en lyd, der er mindre prægnant end sit ophav. Der er f.eks. tale om en svækkelse, når udtalen af ordet *løbe* med *b*-lyd erstattes med en udtale med *w*-lyd, som falder sammen med udtalen af ordet *løve*: *B*-lyden opstår ved, at læberne først danner et fuldstændigt lukke, som derpå opløses eksplosivt. Som lukkelyd er *b*-lyden derfor langt mere prægnant end *w*-lyden, der frembringes ved en relativt lille begrænsning af luftens strøm mellem læberne. Når svækkelsen af *h*-lyd resulterer i, at *h*-lyden helt falder bort, er det, fordi *h*-lyden som sagt i sig selv er lidet prægnant.

Der er ikke meget, der tyder på, at *h*-lyden er ved at forsvinde helt fra det danske sprog. Der er stadig forskel på *hane* og *Ane* og på *holde* og *olde*-. Og man kan faktisk høre *h*'er i en del ord uden *h* i skriften, f.eks. hvis man siger *ja!*, *du!* og *nu?* med tryk eller eftertryk.

JL, KB

? *Muligvis* og *muligvis ikke*

Jeg er fra den allersidste årgang af den gamle "mellemskole". Efter 4. mellem (i dag svarende til 9. klasse) skulle man dengang ansøge om optagelse i gymnasiet, også selv om man – som jeg – gik i mellemskolen på et gymnasium. Nogle få blev optaget inden den endelige mellemskoleeksamen, og nogle blev frasorteret som ikke-egnede, medens de fleste af os fik et henholdende svar. Og nu til spørgsmålet: A fik denne melding: "du bliver muligvis optaget"; B fik en anden besked: "du bliver muligvis ikke optaget". Er der betydningsforskel på de to udsagn, og hvilken melding er i givet

fald den mest positive, hvad angår optagelse i gymnasiet? Spørgsmålet førte dengang til store semantiske diskussioner, som aldrig blev afklaret.

Jeg har spurgt en del i min omgangskreds, og langt de fleste mener, at A's melding er den mest positive. Selv mener jeg, at B's melding er den mest positive. Mit argument går på, at nægtelsen "ikke" vedrører den usikkerhed, der ligger i glosen "muligvis", og derfor snarere ophæver usikkerheden; derfor er B tættere på optagelse.

Jeg glæder mig til at modtage jeres svar – og siger i det hele taget TAK for et spændende blad, herunder spørgsmål og svar.

Flemming Johansen

København K

! Nægtelsen *ikke* i B's besked går ikke på *muligvis*. Tværtimod går *muligvis* på den negative påstand *du bliver ikke optaget* og dermed på *ikke*. *Muligvis* udtrykker således, at der er mulighed for, at den negative påstand *du bliver ikke optaget* er sand.

Men det giver ikke flertallet i din omgangskreds ret. De to beskeder angiver præcis den samme grad af sikkerhed om, at det positive udsagn *du bliver optaget* kan tages for pålydende. Det kan man bl.a. se af, at beskederne underforstår hinanden: Hvis gymnasiet ville udelukke muligheden for, at B bliver optaget, kunne det bare have skrevet *du bliver ikke optaget*. Når det netop skriver, at der er *mulighed* for, at B ikke bliver optaget, underforstår det således, at der også er mulighed for, at B bliver optaget. Og omvendt: Hvis gymnasiet ville udelukke muligheden for, at A *ikke* bliver optaget,

kunne det bare have skrevet *du bliver optaget*. Når det netop skriver, at der er *mulighed* for, at A bliver optaget, underforstår det således, at der også er mulighed for, at A *ikke* bliver optaget.

Når det gælder den grad af sikkerhed, de angiver om mellemskoleelevens optagelse i gymnasiet, er de to beskeder altså ækvivalente. Tvisten mellem dig og flertallet i din omgangskreds vedrører ikke det, man nødvendigvis må få ud af de to beskeder, men det, man kan læse ind i de to beskeder, når man tager konteksten og afsenderens hensigter med i betragtning.

Her kan man lægge vægt på, at gymnasiet formulerer sin besked til B negativt og sin besked til A positivt. Og man kan tage denne formulering til indtægt for en formodning om, at gymnasiet ser negativt på B's mulig-

hed for optagelse, men positivt på A's mulighed. Hvis man gør det, må man holde med flertallet af din omgangskreds i tvisten.

Men i stedet for kan man lægge vægt på, at gymnasiet i sine beskeder til A og B netop kun omtaler hhv. det positive (*du bliver optaget*) og det negative (*du bliver ikke optaget*) som muligheder og ikke som noget sandsynligt eller sikkert. Det kan man tage til indtægt for, at gymnasiet i A's tilfælde egentlig ser negativt på ansøgningen om optagelse og kun nævner et positivt udfald som et forbehold, og for at gymnasiet i B's tilfælde grundlæggende ser positivt på ansøgningen om optagelse og kun nævner et negativt udfald som et forbehold. Hvis man gør det, må man tage dit parti i tvisten.

KB

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: hkr@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

Sprog for sjov

– om sproget i krydsord

Af Lars Trap-Jensen

Det magiske kvadrat

Rim og remser, gåder og ordlege, vrøvlevers og poesi – mennesket har sikkert til alle tider leget med sprogets lyde, rytme og betydninger uden andet formål end ren og skær underholdning og tidsfordriv. Da alfabetet kom til, betød det endnu flere muligheder for at lege med sproget, nu i form af bogstavlege, anagrammer, palindromer (ord der er ens forfra og bagfra) og rebusser – eller blot opstilling af bogstaver i fascinerende mønstre.

Nu var skriftsproget ikke hvermandseje i de tidligste tider, og beherskelse af bogstaverne blev i oldtids-samfundet betragtet med ærefrygt. Kunsten at læse og skrive var en nøgle til magt og anelse, og de skriftkloge indtog centrale stillinger i samfundet.

Et tidligt eksempel på et fascinerende bogstavmønster har man fundet i ruinerne af Herculaneum, den romerske landsby som blev begravet sammen med Pompeji ved Vesuvs udbrud i år 79 e.Kr. Det er det såkaldte Sator-kvadrat: en indskrift bestående af de latinske ord SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS. Indskriften er et palindrom: Sætningen er den samme hvad enten man læser den forfra eller bagfra. Men det er mere end et palindrom. I den indskrift man fandt i Herculaneum (tilsvarende fund er i øvrigt gjort andre steder i Europa, bl.a. i Skellerup Kirke

ved Hobro), er de fem ord indskrevet i et kvadrat på 5 gange 5 felter:

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Kilde: engelsk Wikipedia

Det fascinerende ved Sator-kvadratet er at ordene er ens hvad enten de læses oppefra og ned, nedefra og op, fra højre mod venstre eller fra venstre mod højre – alt sammen giver samme resultat. Derudover har man opdaget at kvadratets bogstaver kan opfattes som et anagram der kan genskrives i en ny form:

Nemlig som ordet *pater noster* (fader-vor) skrevet to gange så det danner et kors, og to gange alfabetets (det

		P		
		A	T	
		E	R	
		N	O	
		S	T	
		O	S	
		T	E	
		R	A	

græske) første og sidste bogstaver, *alfa og omega*.

Det er ikke mærkeligt at så forunderlig en bogstavleg er blevet tillagt magisk kraft, og Sator-kvadratet er i tidens løb blevet tillagt alle hånede religiøse og mystiske egenskaber. Der hersker nogen uenighed om hvordan ordene skal forstås. Nogle har forsøgt sig med oversættelsen: 'Sædemanden Arepo styrer ploven', mens en anden, mere religiøs udlægning lyder: 'Den store Sædemand holder alle værker i sin hånd' (begge citeret fra Wikipedia). Andre har set endnu et anagram i teksten: "Pater, oro te, pereat Satan roso" og oversat det til 'Fader, jeg beder dig, må Satan blive opslugt af det fortærede' (den svenske Nationalencyklopedin). Mere forsigtige, eller man skulle måske sige besindige, forskere konkluderer at der slet og ret er tale om uforståelige ord.

Selvom den moderne krydsord endnu ikke er fyldt hundrede år, er det nemt at se at det bagvedliggende princip om at sammenflette ord er det samme som er brugt i Sator-kvadratet. Men hvor bogstav- og talkombinatorik i ældre tider blev udlagt magisk og anvendt i den religiøse kult – tænk også på den jødiske kabbalah og runealfabetets status i tidligere tider – betragter vi den i det moderne samfund som uskyldig underholdning.

Mål og Mæle har tidligere bragt en artikel om krydsordens spændende historie (i nr. 3/2001), så den skal ikke gentages her. I stedet for skal vi se lidt på hvordan man laver krydsord, men mest skal det handle om sproget i krydsord og den viden og de regler man skal bruge for at gætte krydsord.

Til forskel fra mange spil og lege findes der ingen nedfældede regler for hvad der accepteres som gyldige løsningsord i krydsord. Der eksisterer kun en slags stiltiende overenskomst mellem krydsordskonstruktøren og løseren. Konstruktøren er afhængig af at løserne accepterer den løsning han har udtænkt. Er det ikke tilfældet, mister løserne interessen og vælger bare en anden krydsord. Konstruktøren må derfor holde sig til ord og forklaringer som han mener løserne vil acceptere. I denne artikel vil jeg kalde de ord som løseren skriver i opgavens tomme felter, for *løsningsord*, mens jeg kalder de ord som bruges til forklaring af løsningsordene, for *ledeord*. For at forstå forholdet mellem ledeord og løsningsord kan det være nyttigt først at se på krydsorden fra konstruktørens synsvinkel.

At konstruere krydsord

Konstruktørens arbejde består af to delprocesser: I første etape udfyldes det kvadrerede mønsters tomme felter med ord som griber ind i hinanden så der dannes ord både lodret og vandret. Den anden delproces begynder når den første er afsluttet, og går ud på at forsyne de udfyldte felter med ledeord til forklaring af løsningsordene. Hvor svær krydsorden bliver for løseren at gætte, bestemmes af en kombination af de to arbejdsgange. En krydsord med mange lange ord er sværere at gætte end én der består af mange korte ord og et tilsvarende stort antal felter med ledeord. Det spiller også en rolle om løsningsordene hører til sprogets almindelige ord eller er sjældne ord og navne. Og det betyder også noget om de indeholder

usædvanlige bogstaver eller bogstavkombinationer.

Lige så vigtigt er det imidlertid hvilke ledeord der bruges til at forklare løsningsordene. Ofte vil konstruktøren have flere muligheder at vælge imellem, og den løsning der vælges, har betydning for hvor svært det sidenhen bliver for løseren. Til løsningsordet *kat* kan konstruktøren fx vælge *KÆLEDYR* som ledeord. Der findes ikke mange kæledyr på tre bogstaver, foruden *kat* måske bare *mis* (eller til nød *mus*) så den løsning er velegnet til en børnekrydsord. Til en voksenkrydsord vil han måske foretrække *DYR*. Det giver en del flere muligheder at vælge imellem: *abe, elg, frø, ged, gnu, ræv, sæl, ulv* osv. Og til en krydsord af højeste sværhedsgrad kan han overveje at bruge et ledeord som *STOF* eller *BLADE* med tanke på det euforiserende stof *kat*.

Svarende til de to elementer i krydsordens tilblivelse kan vi nu se på det sproglige inventar og reglerne for brugen af ledeord.

Ordforrådet i krydsord

I princippet kan naturligvis alle eksisterende ord og navne bruges i en krydsord. Men der er alligevel både indskrænkninger, udvidelser og undtagelser. Som hovedregel bør ordene være i overensstemmelse med den gældende retskrivning. De færreste vil acceptere *lakris* og *elipse* som gyldige løsningsord for *SLIK* og *FIGUR*. Men alligevel overholdes retskrivningsreglerne ikke i alle tilfælde. Der findes uofficielle eller historiske stavemåder som er almindeligt udbredte, og dem finder man også i krydsord, både som

ledeord og løsningsord: *Limie, acryl og tredie* er ikke usædvanlige selvom de ikke er officielle stavemåder, ligesom det euforiserende stof ofte staves *khat* frem for den officielle form *kat* for at tage eksemplet fra før. Noget lignende gør sig gældende for navnestoffet: I krydsord kan man godt støde på *Noah, Esaias* og *Esther* selvom den seneste bibeludgave kun har formerne *Noa, Esajas* og *Ester*. Og stavemåder som *Cairo, Johannesburg* og *Kambodja* overlever i krydsordene selvom de officielle stavemåder kan have ændret sig. At de ældre former holder sig længere i krydsordene, kan selvfølgelig skyldes at konstruktøren ikke er opmærksom på en ændret stavemåde, men mere sandsynligt er det at han har brug for alternative former når fletningen af ordene skal pusles på plads. Så længe ordene er registreret i krydsordsleksika og i øvrigt accepteres af løserne, er de omfattet af den omtalte stiltende overenskomst og kan bruges i krydsorden.

Det er lidt det samme der gør at jyske stationsbyer som *Eg, No* og *He* indgår som en del af de fleste krydsordsløseres dannelse. Det samme gælder floderne *Isere, Oise* og *Oka*, komponisten *Enna*, maleren *Neer* og de mytologiske navne *Ares, Eir, Eos, Io* og *Lear*. Og hvor ord som *age, ave, bie, eder, est, gine, id, idel, kere, nid, sir, yr* og *årle* lyder mormoragtigt gammeldags i den uindviedes ører, er der noget beroligende trygt og velkendt ved dem for krydsordsløseren. Grunden er den simple at de indeholder bogstavkombinationer der er almindelige i sproget og derfor er svære at undgå når konstruktøren skal flette ordmønstret på

plads. Navnlig er det de korte ord der overlever som en karakteristisk del af krydsordens ordforråd. De korte ord er særlig svære at undvære når konstruktøren befinder sig i en kritisk situation, fx hen imod slutningen af fletteprocessen hvor der ikke er så mange muligheder for ombytning. Her er det nødvendigt at kunne benytte et vist antal accepterede småord. Til dem hører foruden de nævnte også adskillige forkortelser, kemiske symboler, toner og nationalitetsbetegnelser.

Der er en risiko for at krydsordsløseren får den omvendte oplevelse. Hvis der er for mange af den slags ord i krydsorden, bliver den rutinepræget og kedelig. Det samme gælder hvis et ledeord gentages for ofte. I en børnekryds kan det være en fordel fordi det dér er vigtigt at der er nogle nemme ord at komme i gang på. Men i en almindelig krydsord er det en løsning som konstruktøren bør være tilbageholdende med.

Hvad kan bruges som ledeord?

Lad os nu se lidt nærmere på den anden del af konstruktørens arbejdsopgave, den hvor der skal konstrueres ledeord til de tomme felter i krydsorden. I en almindelig krydsord dominerer to hovedtyper af ledeord: Overbegreber (hyperonymer) og synonymmer. Er ledeordet et overbegreb, betyder det at løsningsordet tilhører en ordgruppe der befinder sig lavere i betydningshierarkiet end ledeordet. Vi så før at *KÆLEDYR* er et muligt ledeord til løsningsordet *kat*, og grunden til det er at *kæledyr* er et overbegreb for *kat*. Vi så også at ledeordet ikke behøver være det nærmeste overbe-

greb. Der kan godt være en hel kæde af hierarkisk ordnede overbegreber: *kæledyr*, *rovdyr*, *pattedyr*, *dyr*, *væsen* er alle overbegreber i forhold til løsningsordet *kat*, og de er derfor også acceptable som ledeord. Jo højere op i abstraktionsniveauet man kommer når ledeordet vælges, desto flere underbegreber vil det have, og løseren vil tilsvarende have flere muligheder at vælge imellem som løsningsord. Derfor har abstraktionsniveauet stor betydning for hvor svært det er at gætte løsningsordet.

Det betyder selvfølgelig også meget hvor mange medlemmer der er i den gruppe som overbegrebet betegner: Det er nemmere at gætte et ord der tilhører en lille, lukket klasse af ord (fx *VERDENSHJØRNE*, *ÅRSTID* eller *MUSE*) end et fra en stor, åben klasse (*NAVN*, *BY* eller *PLANTE*).

Den anden hovedtype af ledeord udgøres af synonymmer (*RYSTE* = *dirre*, *VELHAVENDE* = *rig*, *OFTE* = *tit*). Selvom synonymmer sagtens kan bruges som ledeord til navneord (*KLOVN* = *nar*, *AFFALD* = *skrald*), er de navnlig vigtige som ledeord til udsagnsord, tillægsord og biord fordi disse ordklasser ikke danner begrebshierarkier i samme omfang som navneordene gør det.

Man kan godt komme ud for andre slags ledeord end overbegreber og synonymmer selvom disse dominerer. Der kan fx være byttet om på rollerne sådan at ledeordet er et underbegreb og løsningsordet er overbegrebet (*ROTTE* = *gnaver*, *NOLDE* = *maler*). Endelig findes der mere eller mindre opfindsomme løsninger der bruger andre virkemidler: Løsningsordet kan fuldende en helhed bestående af flere ord (*LUGTER*

IKKE = *penge*, BLIVER MAN KLOG AF = *skade*, BILLE = *august*) eller være en lille miniquiz (FØR S = r, ADAMS KONE = *eva*), et ordspil eller en rebus (VULKAN I VIETNAM = *etna*, S10MM = *stimer*).

Variationer over et tema

Ud fra hovedprincippet for hvordan ledeord konstrueres, ser man utallige variationer i de krydsord som trykkes i aviser, blade og særlige krydsordsmagasiner. Et ledeord behøver naturligvis ikke udformes som et ord. Det kan være en tegning eller et fotografi, eller det kan udformes som et quizspørgsmål, som en rebus, et palindrom eller et anagram. På den måde opstår den underskov af krydsordstyper der markedsføres under navne som "billedkryds", "quizkryds", "forvandlingskryds" osv. Andre navne skyldes at løsningsordene vælges inden for et bestemt tema, fx "ordsprogs-kryds", "kendiskryds", "tv-kryds" eller "grammatikkryds" (se bagsiden).

Kreativitet og floskler

Der er vist ingen tvivl om at både løser og konstruktør finder størst glæde ved krydsorden når sproglig glæde og fantasi stimuleres med god sproglig udfordring. Men hvad er et godt ledeord – eller et godt løsningsord? Det gode ledeord indebærer nok altid et vist mål af sproglig kreativitet. Det kan være morsomt, underfundigt, overraskende, måske subtilt eller ligefrem plat – afhængigt af smag og temperament. Det modsatte af et godt ledeord er derfor et forudsigt ledeord. Som nævnt kan det være nødvendigt for konstruktøren at ty til disse rutineprægede løs-

ninger, men opgaver der udelukkende består af krydsordsklicheer (ØBOERE = *irere*, ORDNE = *rede*, ÆRLIG = *reel*, GENI = *ener* og SPORTSFOLK = *roere*), er trivielle og vil i længden miste løsernes interesse. Krydsordsklicheer har samme funktion i krydsorden som sproglige floskler har i sproget i almindelighed: De er hyldevarer som er bekvemme at gribe til, men hvis de overdoses, gør de oplevelsen vitaminfattig og banal.

Hvis forudsigelighed og entydighed er dræbende, er flertydighed ofte et kendetegn ved det gode ledeord. Og sproget er heldigvis fuldt af flertydigheder. Der behøver ikke være tale om en særlig raffineret udnyttelse. For eksempel er ord der falder sammen i ental og flertal, tvetydige (DYR, RUM, SPIL), og det øger allerede antallet af løsningsmuligheder.

Et andet meget almindeligt kneb i krydsord er at udnytte *homografi*, det forhold at forskellige ord eller ordformer har samme stavemåde, og *polysemi*, det forhold at et ord har flere betydninger. HERSKER kan være enten et navneord eller et udsagnsord i nutid, og brugt som ledeord kan det derfor have flere mulige løsningsord, fx *regent* eller *styrer*, der begge har seks bogstaver. Et på overfladen uskyldigt ledeord som RET er velegnet for konstruktøren fordi der både findes flere forskellige ord og flere forskellige betydninger af de enkelte ord. Til et løsningsord på otte bogstaver kan ledeordet RET derfor have så forskellige svar som *domstol*, *regelsæt*, *stofsider*, *snorlige*, *korrekt*, *rimelig* og *temmelig* – foruden alle madreterne: *koldskål*, *labskovs*, *øllebrød* osv. Et andet eksempel med flere løsninger er ordet

MÅL. Det kan være en enhed til at måle med, det kan betyde 'sprog, tunge-mål' (som i titlen på dette tidsskrift), 'destination' og 'formål', eller det kan være en bydeform af udsagnsordet *måle*. I den lille krydsord som afslutter artiklen, har jeg prøvet at illustrere dette ved at bruge flere af de forskellige muligheder.

Man kan se af eksemplerne at det bidrager til flertydigheden hvis ledeordet kan repræsentere begge hovedtyper. RÆT kan både opfattes som et synonym (fx til *temmelig*, *snorlige* og *korrekt*) og som et overbegreb (fx til *stofsider* og *øllebrød*). Disse flertydigheder kan udnyttes som overraskelsesmomenter, fx når der vendes om på over- og underbegreb (fx GADE = *komponist* og SKADE = *fugl*, FRØ = *padde*).

Endelig er der de opfindsomme løsninger hvor konstruktøren udnytter sprogets muligheder for kreativ sprogbrug og overraskende nye fortolkninger. Her har konstruktøren for alvor mulighed for at træde i karakter og sætte sit personlige præg på krydsorden. Eksempler af denne art er FYRRETYVE = *brænde-huggere*, MUSIKELSKER = *cellofan*, og RÅFILM = *bambi*. Man skal lægge mærke til at det kreative element ikke kun er forbeholdt ledeordet; det kan lige så godt ligge i løsningsordet. Man må altså betragte løsningsord og ledeord og forholdet mellem dem under ét.

Om løseren accepterer og påskønner den slags ledeord, er givetvis en helt individuel sag, og der er ikke tvivl om at de er med til at skabe både venner og fjender af bestemte konstruktører. Personlig er jeg tilbøjelig til at tro at fremtidens krydsord vil indeholde

flere sådanne indslag af individuel kreativitet. Det er bl.a. et resultat af den elektroniske udvikling.

I dag har løserne og konstruktørerne computerprogrammer til deres rådighed som kan hjælpe med både at lave og løse krydsord. Konstruktionsprogrammerne indeholder ordbaser som kommer med forslag til løsningsord når konstruktøren skal flette ordene sammen, og de kan lagre tidligere brugte ledeord så de kan genbruges senere. Og krydsordsløseren kan få elektronisk hjælp til at løse krydsorden. Hvor traditionelle krydsordsleksika i papirform kræver en vis selvstændig indsats af brugeren med at finde rundt i registre og slå op det rigtige sted (selvom også det regnes for ufint blandt krydsordens *hardlinere*), er det i den elektroniske krydsordshjælp tilstrækkeligt at indtaste de kendte bogstaver, hvorefter programmet straks foreslår mulige løsningsord. Forestiller man sig denne service udbygget så man også kan indtaste oplysninger om ledeordet, er det ikke så fjern en mulighed at forestille sig at krydsorden både kan konstrueres og løses af computeren alene – helt uden menneskelig indblanding. Og så har man jo for alvor skyllet barnet ud med badevandet.

Svaret på denne udfordring ligger derfor, tror jeg, i den side af krydsorden som mennesket er bedst til, nemlig det kreative element. Her er vi endnu computeren overlegne, og det er tillige den side der appellerer til de fleste krydsordsløserne. I udlandet er der desuden en lang tradition for mere raffinerede ledeord. I England og Nordamerika har der ligefrem udviklet sig en særlig genre som er vældig

populær, *cryptic crosswords*. Den kendetegnes ved at hvert enkelt ledeord indeholder et selvstændigt hovedbrud efter mere eller mindre uskrevne regler. Heri indgår homografer, skjulte ord, anagrammer, baglæns stavede former, rebusser, akronymer (ord dannet af forbogstaverne i flere ord) og flere andre virkemidler. Interesserede læsere kan se et eksempel på <http://www.guardian.co.uk/crossword/free/interactive>. Opgavetypen kendes også i Israel og Holland, mens en lignende type udgives af ugeavisen *Die Zeit* i Tyskland under navnet *Um die Ecke gedacht* (se eksempel på <http://spiele.zeit.de/ecke>). En grund til at denne opgavetype endnu ikke har vundet større udbredelse i Danmark, kan være at ledeordene – eller ledeopgaverne –

fylder temmelig meget. Det passer dårligt til den danske krydsordstradition, hvor ledeordene skrives ind i selve krydsordens felter. Engelske krydsord har fx ikke ledeord i selve krydsorden, men bruger i stedet små tal i felterne der henviser til ledeord som er placeret uden for selve krydsorden og ordnet i to grupper, lodret og vandret.

Det er selvfølgelig altid farligt at spå om fremtiden. Om det kommer til at gå på denne måde, afhænger ikke mindst af om danskerne kan vænne sig til en krydsordsstil med ledeordene placeret uden for krydsorden.

Lars Trap-Jensen (f. 1960)

Cand.mag., redaktør ved

Det Danske Sprog og Litteraturselskab

nr 2008	MÅL	MÅL	MÅL	MÅL	Ø	O	MÅL	▼	BY	MÅL
							MÅL		VOKAL	
MÅL										
MÅL									STONE	
MÅL		Ø KLARE								
SK/ENK					JAGE MALER					
SUKKER						DYR GRUND- STOF			KONS. LUGT	
MÅL			TRÆNER MÅL					VÆRK STYKKER		
LIGE						DRENG UDRÅB				
GUDINDE				Ø KONS.						
EMBEDE					GRØNT- SAG					

Løsningen findes på side 31. Se også grammatikkrydsorden på bagsiden.

Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre?

Første del: enkeltlydene

Af Nina Grønnum

1. Indledning

I en udsendelse om mennesker og tro i Danmarks Radio talte en præst om *ligets kvaliteter*. I en naturudsendelse fortalte en mand der stod og så ned i noget vand: *der står to geder på bunden*. Præsten talte naturligvis om *livets kvaliteter*, og manden stod selvfølgelig og så på to fisk, *gedder*. Men det kunne man ikke høre. Disse er kun få eksempler af mange på udtaler der gør dansk svært at forstå for andre. Spørgsmålet er om dansk er mere end almindeligt vanskeligt når man kommer til sproget udefra. Det påstår jeg. Påstanden giver selvfølgelig kun mening på baggrund af en sammenligning med sprog som det, af uafhængige grunde, er meningsfuldt at sammenligne dansk med. Jeg giver derfor her et overblik over nogle veletablerede fonetiske træk og lydlige udviklinger i dansk og sammenligner med svensk hvor det er relevant. Jeg illustrerer også nogle nyere udviklinger, ændringer som endnu er i gang, der ikke gør dansk lettere at forstå – hverken på tværs af generationerne eller over Sundet. *Dansk* er i denne sammenhæng moderne rigsmål som det tales i københavnsområdet, og *svensk* er centralsvensk som det tales i Stockholm.

Først vil jeg illustrere et forhold som er en universel betingelse for opfattelsen af tale, uanset sprog, og som

man skal huske når man vurderer potentielle vanskeligheder i tilegnelsen af et fremmed sprog. På tidsskriftets hjemmeside, www.maalogmaele.dk, ligger en række lydillustrationer til denne artikel. I teksten her henviser jeg til disse lydklip med et tonesymbol. Således er *klip_1-3* meget korte lydsekvenser, klippet ud af deres sammenhæng. Hørt på den måde, isoleret, er de komplet uforståelige vil jeg mene. Men i sammenhængen (*klip_1-3_hele frasen*) er identifikationen ikke noget problem overhovedet. Det er fordi taleforståelse ikke er blot og bar signalgenkendelse, men en top-down-proces. Dvs. forståelsen er i høj grad produkt af viden og forventninger skabt af den indfødte talers fortrolighed med sproget og den virkelighed det tales i. Det siger derfor sig selv at forståelse er en hel del vanskeligere for den der ikke har sådan en sprogspecifik "top," altså f.eks. for den der skal lære dansk som fremmedsprog.

2. De enkelte lyde

Hovedpunkterne i en fremstilling der fokuserer på danske særegenheder, er (1) svækkelsen af konsonanter efter vokal i stavelsen; (2) bortfald af svagtryks-e; (3) den komplekse stavelsesstruktur; (4) de mange vokaler med distinktion mellem kort og lang; (5) lydlige ændringer i ordets stamme

ved bøjning og afledning; (6) nye udta-leudviklinger.

2.1. Svækkelse af konsonanter efter vokal

- **v** udtales som [w] efter vokal i stavelsen, som i f.eks. *tov*. Det er obligatorisk efter kort vokal, og det er meget almindeligt også efter lang vokal, som i f.eks. *hav*, *lever (vb)* [hɑw 'le:vw]. ([¹] angiver tryk/betoning; [¹] angiver længde.)
- **b** kan også udtales som [w], som i f.eks. *løbe*, men ikke i hele den relevante del af ordforrådet; *drab*, *dåb* kan f.eks. ikke udtales med [w]. Og i de ord hvor svækkelse til [w]-lyd er mulig, er den ikke obligatorisk, og *løbe* kan udtales med såvel en [w]-lyd som en [b]-lyd.

Svækkelsen af **v** og **b** til [w]-lyd giver sammenfald i udtalen af forskellige ord, som f.eks. *knive* og *knibe*. Sammenhold det med den usvækkede udtale af svensk *knivar*, *knipa*, der har en tydelig [v]-lyd hhv. [p]-lyd.

- **d** udtales obligatorisk som [ð] ("blødt d") efter vokal i stavelsen, jf. f.eks. *bad*, *sød*. På svensk udtales *bad*, *söt* med en usvækket [d]-lyd hhv. en [t]-lyd.
- **g** blev tidligere obligatorisk udtalt [ɣ] ("blødt g") efter vokal i stavelsen. Dette "bløde g" er nu yderligere svækket og spaltet i to lyde: [w] efter bagtungevokaler, [j] efter fortungevokaler, jf. f.eks. *låg*, *dag* [lɔw[?] dæ:j[?]] ([[?]] angiver det danske stød). Sammenhold det med svensk *lock*, *dag* med usvækket [k]-lyd hhv. [g]-lyd. Udviklingen i dansk giver potentielle sammenfald i udtalen af

forskellige ord, som f.eks. *lov* (byde-måde af *love*) og *låg*.

- **r** svækkes obligatorisk til en vokallignende lyd, [ɐ], efter vokal i stavelsen, som i *Per*, *mor*, *gør* [peɐ moɐ gœɐ]. På svensk har de samme ord et tydeligt snurret tungespids-r. Efter **a** og **ɔ** sker en yderligere lydlig reduktion i dansk idet [ɐ] smelter sammen med den foranstående vokal, jf. f.eks. *par*, *far*, *går* [pa fa: gɔ:r[?]]. Det er ikke indlysende for et ikke-dansk øre at der under den ene vokallyd i *par*, *far*, *går* også gemmer sig en konsonant. Men [r]-lyden kan i visse tilfælde vise sig i forbindelse med afledning, jf. f.eks. *guitar*, *guitarist*.

[ɐ], [w] og [j] kaldes under et for halvvokaler fordi de er vokaliske lyde, men de danner ikke stavelse.

- Endnu en grad af svækkelse forekommer når det [j] der kommer af "blødt g," jf. ovenfor, falder helt bort som det sker efter **i**, **e**, **y**, **ø**. Det giver sammenfald i udtalen af forskellige ord som *sig!* og *si*; *veg* og *ve*; *syg* og *sy*; *søg!* og *sø*. Sammenhold det med de svenske ord der har (omtrent) samme form som de danske, dvs. *vek*, *ve*, *sjuk*, *sy*, *søk*, *sjø*. Der er usvækkede [k]-lyde i *vek*, *sjuk*, *søk*.

Bortfald af [j] efter **ε** og **a** er heller ikke ualmindeligt, som i *læg* (tillægsord) og *dag* [lɛ:r[?] dæ:r[?]]. Sammenhold det med den usvækkede [k]-lyd hhv. [g]-lyd i de samme svenske ord *lek*, *dag*.

- Den [w]-lyd der kommer af "blødt g," jf. ovenfor, falder helt bort efter **u** og **o**, som i *dug*, *tog*. Det giver sammenfald i udtalen med *du* (ud-

sagnsord) hhv. *to*. De samme svenske ord, *duk*, *tog*, har en usvækket [k]-lyd hhv. [g]-lyd. Bortfald efter vokalen i f.eks. *bog*, dvs. [bɔ:ʔ], er heller ikke ualmindeligt. Sammenhold det med den tydelige [k]-lyd i svensk *bok*.

Bemærk at [w]-lyden efter dette altså har tre forskellige kilder, nemlig **v** som i *love*, **b** som i *råbe* og **g** som i *koge*, jf. at *love* **kan** udtales med [v], *råbe* **kan** udtales med [b], og en [g]-lyd kommer frem i bøjning af **koge**, nemlig *kogt* [kʌgd].

2.2 Bortfald af svagtryks-e, [ə]

Når [ə] – som kun optræder i ubetonede stavelser – er nabo til en en klangfuld konsonant (som f.eks. **m**) eller en vokal, opsluges [ə] af konsonanten hhv. vokalen, som i *komme*, *mange*, *skole*, *bage*, *lige* ʃ[ˈkʌm ˈmɔŋ: ˈsɡo:ɪ ˈbæ:æ ˈli:i]. ([,] angiver at konsonanten danner stavelse.) I de fleste sprog, også svensk, skal der en vokallyd til for at danne en stavelse. Når [ə] i dansk således opsluges af en konsonant – som her i *komme*, *mange*, *skole* – mangler den vokallyd der skulle danne ordets anden stavelse. Det kan gøre identifikationen af ordene som tostavellesord usikker, og det hæmmer forståelsen. Ingen er i tvivl om hvor mange stavelser der er i svensk *komma*, *många*, *skola*, *baka*, *lika*. Hvad er det da der gør ordene tostavelles for danske øren? Signalet om den ubetonede anden stavelse ligger dels i en lille forlængelse af konsonanten hhv. vokalen, men især i den lille opadgående toneglidning efter den betonede vokal. Sammenlign ʃ[ˈkʌm, ˈkʌmme;

ven, *vende*; *bang*, *bange*; *skal*, *skalle*; *spid*, *spidde*.

Tab af hele stavelsen forekommer også, nemlig når [ə] står sidst i stavelsen efter en ikke-klangfyldig konsonant, som f.eks. i ʃ[ˈhan ɛr bʌŋge fɔr at] *tabe (sagen)*, (*det skal nok*) *passe*, (*er der en kop*) *kaffe (til mig)*.

2.3 Stavelsesstruktur

En dansk stavelse kan begynde med op til tre konsonanter, og så er den første altid **s**, som i *stribe*, *splitte*, og *kan* i bøjede eller afledte ord ende på både fire og fem konsonanter, som i *skælmisk*, *hingsts*. Det træk deler dansk dog med de øvrige germanske sprog. Mange sprog har imidlertid betydeligt simple stavelser, med en eller højst to konsonanter i forlyd og en eller ingen konsonanter i udlyd. Sådan er det f.eks. i spansk. At ens modersmål har en simple stavelsestruktur end dansk, giver måske ikke problemer med forståelsen af dansk, men for udtalen er det en veldokumenteret vanskelighed. Problemet løser udlændinge på to måder. Enten indskydes vokaler mellem konsonanterne i gruppen. Derved ændres stavelsesantallet imidlertid. Det gør det noget sværere at identificere ordet. Eller også udelades en eller flere konsonanter i gruppen. Det letter heller ikke forståelsen.

2.4 Vokalerne

Vi har – i hvert fald ud fra én betragtning – 10 systematisk forskellige vokaler i dansk. (Andre ville påstå endnu flere, jf. min artikel i *Mål og Mæle* nr. 3, 2000.) Men flere af de ti vokaler har mere end en udtale, og de kan alle desuden forekomme såvel korte som

lange, og som lange kan de have stød. Det betyder at vi alt i alt skelner 41 forskellige vokallyde som f.eks. i ordene

♪ *hvidt, hvile, hvin;*
midt, mele, men (navneord);
mæt, mæle, pæn;
bad! (bydemåde af bade), base, basisk;
mat;
var, varme, varm;
nyt, nyse, nys;
øst, øse, øsl!;
høns, høne;
røst, røbe, frø;
grøn;
nu, huse, hus;
foto, mole, (kartoffel-)mos;
kul, måle, mål;
vor, vorte, hvor;
post

Dertil kommer [ə] tillige med den vokal, [v], som er udtalen af ubetonet **er**, jf. sidste stavelse i ♪ *lopper, vasker*. Selv hvis man ser bort fra længde og stød, giver det 16 kvalitativt forskellige vokallyde i betonet stavelse at holde rede på. Svensk har ganske vist omtrent lige så mange systematisk forskellige vokaler som dansk, nemlig ni; og de kan også forekomme både korte og lange; og flere af dem har også mere end en variant. Men visse af de danske vokaler er ikke ret meget forskellige indbyrdes hverken i udtalen eller for opfattelsen. Svenskere har derfor ofte svært ved at kende forskel på f.eks. ♪ *Line* og *Lene*; *vinde* og *vende*; *Ole* og *åle*; *tåben* og *Torben*. De fleste svenskere kan heller ikke høre forskel på vokaler med og uden stød. Langt de fleste sprog har imid-

lertid væsentligt færre vokaler end dansk (og svensk). Almindeligt er vokalsystemer med fem elementer som i f.eks. spansk. Mange sprog kender desuden ikke forskel på korte og lange vokaler, jf. igen spansk. Det siger derfor sig selv at det ofte er svært for ikke-indfødte danskere at beherske de danske vokaler til fuldkommenhed. Det er efter min overbevisning heller ikke det vigtigste for at forstå og tale dansk på en acceptabel måde. Det er vigtigere at producere det rigtige antal stavelser; at have greb om, i hvert fald i opfattelsen, bortfaldet af [ə]; at gengive forskellen på betonet og ubetonet stavelse rigtigt; og at kende og gøre forskel på lang og kort vokal.

Vokalerne kan alle følges af **r** og **v**. Her svækkes konsonanten til en halvvokal, jf. ovenfor, og der dannes diftonger, dvs. vokallyde der ændrer klang inden for en og samme stavelse, som i *birk*, *Per*, *bær*, *fyr*, *tør* (udsagnsord), *dør*, *tør* (tillægsord), *Kurt*, *mor*; *ivrig*, *peber*, *evne*, *savne*, *tyvte*, *øvrig*, *søvn*, *tov*. Vi har også et par diftonger med **j**, som *mig*, *tøj*. Mange sprog kender slet ikke diftonger, og svensk har kun diftonger med **j**. Det er fordi svensk **r** og **v** og **b** og **g** og **d** ikke svækkes i stavelens slutning.

2.5 Ændringer i ordets stamme ved bøjning og afledning

Bøjning og afledning kan give vekslinger i stammen, jf. *fed*, *fedt*; *blød*, *blødt* [feð[?] fed bløð[?] blød]; *stiv*, *stift* [sdiw[?] sdifd]; *købe*, *købt* ['kø:u købd]; *koge*, *kogt* ['kø:u kəgd]; *steg*, *stegt* [sdəj[?] sdəgd]; *bage*, *bagt*, *bagværk* ['bæ:æ bəgd 'bawvægg]. Bemærk at skriften er tæt på at være såkaldt morfemkon-

stant, dvs. at stammen fremtræder i samme skikkelse i alle ordets skrevne former (undtagelsen her er *stift*). Men forbindelsen til udtalen er derved mindre klar, og det er antagelig et problem i den første indlæringsfase, både i opfattelsen og udtalen, for begyndere i dansk.

2.6 Nyere udviklinger

Flere vokaler end tidligere farves nu af **r**, og flere vokaler end tidligere smelter helt sammen med et følgende **r**. Halvvokaler slettes i flere vokalsammenhænge end tidligere. Distinktionen mellem kort og lang vokal går tabt foran **r** og "blødt d." **r** tabes efter vokalen i stavelser før ordets betonedede stavelse. "Blødt d" får tilføjet en kraftigere hævnning af bagtungen som til et **u** (men uden den rundning af læberne der karakteriserer **u**).

- langt **ε** bliver nu til en a-lyd, [æ:], foran **r**, sådan som kort **ε** er blevet det for længe siden, jf. f.eks. *bær* [bæɹ]; og med tab af [j] efter fortungevokaler, jf. ovenfor, betyder det at ɹ[ˈbæ:ɹ] kan være udtalen af fire forskellige ord, *bære*, *bærer*, *bæger*, *bager*. Sammenhold det med de klart forskelligt lydende ord i svensk *bära*, *bärare*, *bägare*, *bagare*. Både kort og langt **u** udtales nu med en [o]-lyd efter **r**, jf. de lange vokaler i eksemplerne ɹ[ˈkɔ:nəsde:ɹ] 'kɔ:dɹ] *runestene*, (*men*) *ruten* (*slår en bue*).
- **r** kan nu også falde sammen med foranstående kort **ε**, **œ** sådan at *færdig*, *hæрге*, *serve*, *første* udtales ɹ[ˈfæ:di ˈhæ:u ˈsæ:u ˈfœ:sdə]. Derved falder *hæрге*, *serve* sammen med *have*, *save*.
- [w] kan nu falde bort også efter fortungevokaler, dvs. efter **i e ε a; y ø**, når der efter [w] følger et "blødt d." Dvs. at *lavet*, *livet*, *skrevet* udtales ɹ[ˈlæ:ð ˈli:ʔð ˈsgræ:ð] og derved falder sammen med *ladet* (*udsagnsord*), *liget*, *skredet*. Sammenhold det med de direkte sammenlignelige og tydeligt forskellige svenske ord *livet*, *liket* med tydelige [v]- hhv. [k]-lyd. Eftersom [j] regelmæssigt falder væk efter **y**, **ø**, kan ɹ[ˈø:ð] nu betyde fire forskellige ting, *øde*, *ødet*, *øget* (*vb*), *øvet*. Sammenhold det med de direkte sammenlignelige og tydeligt forskellige svenske ord *ökad*, *øvad* med tydelig [k]- hhv. [v]-lyd. [j] i diftongerne [aj œj] kan ligesom [w] forsvinde foran [ð], og derved kan ɹ[ˈlɑ:ð ˈsvɑ:ð] betyde tre hhv. to ting, *lodde*, *loddet*, *løjet*; *svajet*, *svaret*. Sammenhold det med de direkte sammenlignelige og tydeligt forskellige svenske ord *svajad*, *sva-rad* med tydelig [j]- hhv. [r]-lyd.
- Der skelnes ikke længere mellem lang og kort vokal foran **r**. Her forekommer korte vokaler ikke mere, så at ɹ[ˈku:ɹ ˈsvi:ɹ] betyder såvel *kurre*, *svirre* som *kure*, *svire*. Foran [ð] kan man høre såvel lang som kort vokal, men uden betydningsforskel, sådan at f.eks. såvel [ˈge:ðv] som [ˈgeðv] kan betyder *geder* hhv. *gedder*. I ɹlydeksemplet hører man den samme taler sige *geder* med kort vokal og med lang vokal, først isoleret og så i den sammenhæng ordene er klippet ud af. Med ændringen nævnt ovenfor af langt **ε** foran **r** til [æ:] som i *bære* og med tab af [j] efter fortunge-

vokal, jf. også ovenfor, betyder det at ff ['kæ:əs] kan betyde fire forskellige ting, *kæres*, *kærres*, *kagers*, *kaos*.

- **r** efter vokal i en stavelse før ordets betonedede stavelse falder væk som antydnet med parenteserne i eksemplerne her der alle er hørt i Danmarks Radio: *a(r)tikel*, *ba(r)barisk*, *pa(r)ti*, *ka(r)tofler*, *ma(r)kering*, *Ka(r)demommeby* hørtes med [a] i stedet for [ɑ]; *se(r)vere*, *dese(r)tør* hørtes med [e] i stedet for [æ]; *o(r)kester*, *repo(r)tage*, *so(r)tere (=sautere)*, *po(r)træt*, *no(r)mal*, *fo(r)mat*, *po(r)tion*, *fo(r)cere* hørtes med [o] i stedet for [ɔ]; *tu(r)né*, *vu(r)dere* hørtes med [u] i stedet for [u]; *Ty(r)kiet* hørtes med [y] i stedet for [y]. Med de vokalkvaliteter og med

tabet af halvvokalen [ɘ] er ethvert spor af **r** borte.

- Det "bløde d" har altid haft en vis grad af hævnning af bagtungen. Det træk er i nyere tid forstærket og smitter også af på den foranstående vokal, sådan at f.eks. ff *ned* kommer til at lyde omtrent som *nød*.

3. Konklusion

En samlet konklusion kommer efter anden del af fremstillingen, om tryk, stød og tonegang, i næste nummer af *Mål og Mæle*.

Nina Grønnum (f. 1945)

Dr.phil., lektor ved
Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Årets ord og udtryk 2007 er fundet

Det blev henholdsvis *klimaministerium* og *varme hænder*. Tak for de mange gode forslag og stemmer, vi har modtaget i årets løb, og som vi slet ikke alle har kunnet nævne i Mål og Mæle. Men bliv endelig ved med at observere, samle og indsende (til kenfaroe@hum.ku.dk). Vi er allerede langt inde i 2008, og inden vi får set os om, skal vi i gang igen!

Vi motiverer og analyserer her kort de to størrelser, som nu vil træde ind i sproghistorien sammen med *ommer*, der var Årets ord 2006 – se også artiklen *Årets ord* i Wikipedia på internettet.

Klimaministerium er Årets ord 2007. Dansk er tilsyneladende det første sprog, som har fået et ministerium, hvor ordet *klima* indgår. Det er ikke ministeriets officielle navn, vi har kåret. Det hedder nemlig rettelig *Klima- og energiministeriet*. Men det er den korte form – med klimaet i centrum – som normalt bruges i dagligsproget.

Ordet indgår i den omfattende historiske række af ministerienavne, der har det med at ændre sig med nye regeringer: Således synes tiden bl.a. at være løbet fra *Landbrugsministeriet*, *Krigsministeriet*, *Ministeriet for offentlige arbejder* og *Ministeriet for Slesvig*. Til gengæld har Regeringen Fogh (III) budt på endnu en ministeriel nyskabelse: *Velfærdsministeriet*.

Førsteleddet i Årets ord, *klima*, er græsk, og betød oprindeligt 'hældning', idet solens indfaldsvinkel på jorden jo er ret afgørende for de lokale temperaturer rundt omkring i verden. Men det er ikke den eneste faktor, som vi nu ved. Ser man i leksika og ordbøger under *klima*, er det generelt betydningen 'et (afgrænset) områdes temperaturforhold', der beskrives. Men i dag må ordets primære betydning nok siges at være hele *klodens* temperatur- og vejrforhold, med særligt henblik på menneskeskabte temperaturstigninger og følgerne af dem.

Grunden til, at vi har fået ordet *klimaministerium*, er altså indirekte, at selve ordet *klima* har fået en ekstra eller udvidet betydning, som tilsyneladende endnu ikke rigtig er registreret af ordbøgerne. Før var klimaet mest et anliggende for meteorologer og rejsearrangører, mindre for regeringer.

Klimaministerium er bare en af mange sammensætninger med *klima*, som fik stor udbredelse i 2007. Andre er fx *klimadebat*, *klimapolitik*, *klimaændringer*, *klimaforsker*, *klimatopmøde* og *klimaplan*.

Årets udtryk 2007 er **varme hænder**, som betegner plejepersonale, der har direkte kontakt med borgerne i stedet for "blot" at administrere. Det er nok opstået som en videreudvikling af det synekdotiske *hånd* i betydningen 'ar-

bejdskraft', 'hjælp', som vi kender fra andre faste flerordsforbindelser som *give en hånd (med)*. En synekdoke er en sproglig figur, som benævner delen i stedet for helheden. Med *hånd* menes jo også resten af mennesket, hånden sidder på, men det er med fokus på dets arbejdsfunktion.

Varme hænder er et bevinget ord, idet det bruges med bevidstheden om at være blevet til i en konkret historisk sammenhæng, nemlig en debat om udnyttelsen af ressourcerne i plejesektoren. Det kan sagtens miste denne reference. Så det går hen og bliver et rent idiom, et billedligt udtryk. Det skal også ses i sammenhæng med den mere generelle efterspørgsel efter arbejdskraft i samfundet, som er blevet

omtalt som behovet for *flere hænder*.

Sammen med Årets udtryk blev et andet sat i verden, nemlig *kolde hænder*, som betegner de mennesker, der ifølge udtrykkets egen logik netop administrerer uden at have berøring med de plejkrævende borgere. De to udtryk danner en stærkt værdiladet begrebsmodsatning: *Varme hænder* er i sagens natur mere "sexede" end *kolde*. Det får man et fint indtryk af, hvis man søger efter ordforbindelsen på internettet: Mange af eksemplerne på brugen af *varme hænder* stammer nemlig fra erotiske noveller! Men det er altså ikke den sammenhæng, der er aktuel i årets kåring; der er det i øvrigt også den bogstavelige udlægning af ordforbindelsen, der er tale om.

Tænk bare!

Det er ikke så ligetil med den imperativ

Af Tanya Karoli Christensen

Der er vel ikke mange der tænker over det til daglig, men imperativ (bydemåde) er faktisk en ganske betydningsfuld bøjningsform. Og det er den på mere end én måde. *Betydningsfuld* kan jo både dreje sig om at en ting er vigtig, og mere bogstaveligt: At den er fuld af betydning. Imperativen er altså begge dele.

En engelsk filosof og sprogforsker, C.L. Hamblin, har slået til lyd for at vi bør opfatte ytringer med imperativ som de allervigtigste fordi de har så stor praktisk betydning for vores hverdagsliv. Han mener simpelthen at de griber ind i mange flere af vore dagligdags gøremål end vi normalt er opmærksomme på.

Dét giver ikke sig selv når man bare ser på hvad formen hedder. På dansk peger termen *bydemåde* på noget med påbud og forbud, eller ordrer, simpelthen. Den latinske term er ikke meget bedre (som Erik Hansen også nævner det i *Mål og Mæle* årgang 1, nr. 3): *Impero* betyder 'jeg befaler'. Så fra en

terminologisk betragtning drejer imperativ sig om at beordre nogen til noget. Man får uvilkårligt billeder på nethinden af militær disciplin, sergenten der råber ad sine basser.

Sig det med blomster

Det er imidlertid en alt for snæver beskrivelse af hvad ytringer med imperativ kan bruges til, se bare disse eksempler:

Tag du et stykke kage til, min ven
 Sig det med blomster.
 Vind en iPod Nano!
 ... og drej til venstre nede ved bageren...
 Kog suppen godt igennem.
 Herre, giv mig styrke.
 Sov godt
 Pas på!

Det er hverken ordrer eller forbud, men alt muligt andet: tilladelser, opfordringer, tilbud, instruktioner, bønner, ønsker, advarsler. Imperativen kan altså meget mere end dens betegnelse lægger op til. Det var det Hamblin havde fat i: Ytringer med imperativ bliver brugt til utrolig mange ting som har med menneskers omgang med hinanden at gøre. Standardeksemplet på en ytring med imperativ er et hvor den talende gerne vil have sin samtalepartner til at gøre noget, for

eksempel at sætte sig ned (*Sid ned, fru Jensen*). Man kan påvirke andre mennesker ved at bruge en imperativ.

Vi kan selvfølgelig også handle sprogligt på mange andre måder, men der er noget særligt ved imperativen. Den peger ud på den der lytter, den er altid rettet mod et *du* eller *De* (eller evt. *I* hvis der er flere). Derfor er det heller ikke nødvendigt at have et subjekt: Det er som regel helt klart hvem opfordringen er henvendt til.

Men man kan jo godt have subjekt ved imperativer (altså *du*, *De* eller *I*). Det interessante er at det påvirker den måde vi forstår imperativen på: Imperativ med *du* (eller en af de andre) angiver at den talende mener at det vil være godt for den han taler til, at udføre den handling eller aktivitet som bliver omtalt. Det kan for eksempel være en tilladelse, som i den allerede nævnte:

Tag du et stykke kage til

Her må vi formode at personen der får lov at tage mere kage, også selv har lyst til det. Men et subjekt kan også findes i forskellige slags tilskyndelser hvor personen formentlig ikke har spor lyst til at følge opfordringen. De to næste eksempler er fundet på www.korpus2000.dk (hvor man kan søge i både skønlitterære tekster og avistekster m.m. fra perioden 1998-2002):

Næ, indrøm du det bare, Andresen!
Vær du glad for, at du har en mor,
der er så kedelig.

Den der taler (eller skriver), kan altså vælge at bruge et subjekt ved impera-

tiven, selv om det strengt taget ikke er nødvendigt, og det har en særlig effekt. I eksemplerne ovenfor fremstilles det som om det i sidste ende vil være godt for Andresen at indrømme noget, eller for barnet at glæde sig over sin kedelige mor!

Grammatisk betydning

Der kan altså ikke være tvivl om at den gamle term *bydemåde* er et misvisende navn (og *imperativ* for den sags skyld også, men lad os alligevel holde fast i dén, så vi ved hvad vi taler om – og det er i øvrigt også den betegnelse som Dansk Sprognævn anbefaler). Betegnelsen indfanger i hvert fald ikke hvorfor sætninger med et udsagnsord i imperativ kan så meget mere end at befale, byde og beordre. Man må gå mere abstrakt til værks hvis man vil beskrive hvad imperativens eget grammatiske indhold er. Det findes der nogle udmærkede bud på i den danske grammatikforskning.

Men vi kan jo starte med at tage fat i den formulering som allerede er foreslået her i artiklen. Det gælder for den typiske imperativ at "den talende gerne vil have sin samtalepartner til at gøre noget". Vi kan rask væk finde i hvert fald fem elementer i den definition

den talende
samtalepartneren
vil gerne have til
gøre
noget

Der er flere elementer i definitionen der skal gøres endnu mere abstrakte før det kan passe på enhver ytring med imperativ. For eksempel drejer

det sig ikke altid om at *gøre* noget, i betydningen 'udføre en handling'. Ved *Sov godt!* er der ikke tale om en egentlig handling, men snarere en aktivitet, og det er heller ikke rigtig noget der står i folks magt at udføre. Og noget lignende gælder *Vær du glad for..., Vind en iPod, Herre, giv mig styrke* og en mængde andre.

Taler og *samtalepartner* er også for specifikke termer. Det er jo ikke kun i samtaler vi finder imperativer, men ganske ofte også på skrift. Her i denne artikel gemmer der sig et par egentlige opfordringer fra mig, skribenten, til dig, læseren. Lidt tidligere i artiklen står der for eksempel: *se bare disse eksempler*. Sådanne instruktioner er ganske hyppige i argumenterende tekster, altså artikler og andre faglige tekster, læserbreve, kronikker osv. Der vil man gerne have læseren inddraget aktivt i sin argumentation og kan til det formål skrive sådan noget som:

Eksemplerne er talrige. Tænk bare på kogalskab. (Politiken, 28.3.98)
 Tag nu f.eks. den evige myte om manglende politisk repræsentation. (JP, 5.7.99)
 Det drejer sig om kulturel identitet og sprogpolitik. Se blot på Norge... (JP, 2.1.01)

Man kan kalde denne type for 'argumenterende instruktioner'. Skribenten instruerer sin læser i at tænke på et bestemt eksempel der kan belyse den øvrige argumentation. Det gælder også de mere metaforiske udsagnsord, her tag og se.

I stedet for *taler* og *samtalepartner* eller *skribent* og *læser* kan man kalde

dem for *afsender* og *modtager*. Så binder man sig ikke til hvilket medie der bliver brugt, talen eller skriften.

Og så er der til sidst også noget med relationen mellem afsender og modtager. Det er ikke ved alle imperativer at det giver mening at sige at afsender *gerne vil have nogen til at gøre noget*. Opskrifter og brugsanvisninger er rigtig gode eksempler på genrer hvor imperativ er meget hyppig, men hvor man faktisk ikke kan sige at afsender *gerne vil have modtager til at koge suppen så og så længe*, eller egentlig søger at påvirke hende til at skrue del A fast i del B.

Den slags imperativer er omtrent de sværeste at give en beskrivelse af, men det er også dem der rammer mest ind til kernen af hvad en imperativ betyder i sig selv. Her er der nemlig typisk en betydelig rumlig og tidslig afstand mellem afsender og modtager, og alene det gør relationen mere abstrakt end den vi tvinges til at tænke på i forbindelse med termen *bydemåde*.

Ubehagelige følger?

Lad os se nærmere på et par af de definitioner af imperativ der findes i den danske grammatikforskning. I "Elementær Dansk Grammatik" fra 1946 skriver Paul Diderichsen at imperativ:

"betegner 'Appel', dvs Forsøg paa at paavirke en anden til at realisere Sætningsindholdet og Antydning af, at det vil faa ubehagelige Følger, hvis han ikke adlyder..."

Ja, man kan undre sig over hvorfor den gode Diderichsen tager det med de ubehagelige følger med ind. Hvad

med eksempler som *Tag du et stykke kage til* eller *Se bare disse eksempler*. De ubehagelige følger ved ikke at følge disse to opfordringer er vist til at overskue. Det er næppe en del af imperativens grammatiske betydning, men kan jo sagtens forekomme i en række almindelige brugsvarianter af imperativ, f.eks. advarsler og ordrer.

Men imperativ ses altså som en form for appel – det er med andre ord en modtagerorienteret beskrivelse. Og bemærk lige den fine, abstrakte formulering af det med at 'gøre noget'. Diderichsen kalder det at *realisere sætningsindholdet* (det betyder bare at gøre det virkeligt som omtales i sætningen). Det er den slags man er ude efter når man laver grammatik!

Der findes også mere afsenderorienterede bud på hvad der er karakteristisk for imperativen. Otto Jespersen talte om en 'viljesmåde', altså noget med at afsenderen udtrykker sin vilje i forhold til modtageren. Det ligner ret meget den snævre forståelse af imperativ som udtryk for ordrer og påbud. En bredere beskrivelse findes både hos Louis Hjelmslev og i en helt ny grammatik, nemlig Erik Hansen Et Lars Heltofts. De beskriver alle imperativen som et *ønske* den talende har (om at noget skal blive virkeliggjort). Hjelmslev formulerede sig noget kort og kompakt når han definerede formens betydning som "forønsket realisation", men meningen er vist nogenlunde den samme som hos Diderichsen, nu bare med fokus på afsender alene (*ønske*).

Uanset hvad står man tilbage med den vanskelighed at der altså findes fuldgyldige imperativiske ytringer som

dårligt kan betegnes som appel eller ønske, og faktisk heller ikke som opfordring eller forsøg på påvirkning. Man må gribe til mere komplekse beskrivelser for at få det til at falde på plads!

Hvem ønsker og hvem bestemmer?

Med inspiration fra ovennævnte Hjelmslev kan man lave en endog meget kompleks model over imperativens grammatiske betydning. Her kan vi nøjes med en lidt enklere fremstilling og stadig få nogle vigtige pointer med.

Man kan nemlig skelne mellem de forskellige typer af imperativiske ytringer ved at se på hvem der ønsker handlingen udført (eller "sætningsindholdet realiseret" i den abstrakte formulering). Prøv at sammenligne disse to ytringer:

Gå så derhen!

Gå du bare derhen

Den første er klart en ordre, mens den anden fungerer bedst som en tilladelse. Hvem ønsker at *du*-personen skal gå det pågældende sted hen? Ja, ved ordren må det jo være afsenderen, men ved tilladelsen er det snarere modtageren. I begge tilfælde er det afsenderen der er afgørende for om handlingen skal blive til noget, enten ved at beordre dens realisering eller ved at tillade den. Afsender er en form for magtfaktor som kan nødvendiggøre eller muliggøre handlingen. (At det så kun er i militæret at man kan være (næsten) helt sikker på at en ordre faktisk bliver udført, har ikke noget med imperativen som sproglig størrelse at gøre (se også Mål og Mæle 2/2004 om militært særsprog, red.)).

Noget tilsvarende kan man gøre gældende ved andre typer: En opskrift viser hvordan en ret skal tilberedes, men den der har nedskrevet opskriften (afsender) har som nævnt ikke noget specielt ønske om at læseren skal lave lige netop den ret på lige netop den måde. Det må være læseren selv (altså modtageren) der har det ønske. Det er også modtageren der er afgørende for om handlingen bliver udført, til forskel fra hvad der gælder ved tilfaldelser og ordrer.

For det er jo ikke noget der bliver pålagt, og heller ikke noget der kræver afsenders tilladelse. Afsender er med andre ord ikke nogen

magtfaktor ved instruktioner; det er den lykkelige køgebogsejer der helt selv bestemmer at netop opskriften på hønsekødssuppe skal føres ud i livet i dag.

Og så er der jo den mærkelige brug af imperativ hvor afsender opfordrer modtager til at realisere et sætningsindhold som modtager egentlig ikke har mulighed for at gøre – ikke bevidst, i hvert fald. Det er de forskellige slags gode ønsker man kan give hinanden, f.eks. når man tager afsked: *Kom nu sikkert hjem, Sov godt, Bliv hurtigt rask igen, Mor jer godt!*. Her må man regne med at både afsender og modtager har et ønske om at situationen skal blive virkelig, men ingen af dem kan udvirke det. Det er altså på en eller anden måde neutralt i forhold til hvor ønsket er placeret, og også i forhold til hvem der er afgørende for om sæt-

ningsindholdet bliver virkeliggjort. Det er ikke til at finde en magtfaktor ved den form for imperativ; den er snarest defineret ved slet ikke at have nogen. Ingen kan bestemme at man skal sove godt, hverken én selv eller andre.

Alt dette kan sættes i et skema, så det bliver lidt mere overskueligt. Hvis man på den ene led viser hvem der ønsker, og på den anden hvem der bestemmer, så kan det hele krydskombineres og komme til at se sådan her ud:

	Afsender bestemmer	(Neutral)	Modtager bestemmer
Afsender ønsker	ordre		opfordring
(Neutral)		gode ønsker	
Modtager ønsker	tilladelse		instruktion

Bemærk at der også er neutrale midterfelter. Her er de gode ønsker (*Sov godt osv.*) placeret neutralt både i forhold til hvem der ønsker, og hvem der bestemmer, men måske burde de stå nærmest ved "Afsender ønsker", for det er trods alt afsender der udtrykker ønsket ved hjælp af sin imperativiske ytring. Men de kunne også være fordelt ud på både "Afsender ønsker" og "Modtager ønsker".

Der er mange andre måder at bruge imperativ på end blot ved de fem der er ført ind i skemaet her (læseren kan jo selv fornøje sig med at placere f.eks. advarsler eller bønner i de rigtige kasser). Ja, tænk bare hvor meget sådan en lille bøjningsform betyder!

Tanya Karoli Christensen (f. 1974)
Ph.d., adjunkt på
Roskilde Universitetscenter

Om ordene *nederlandsk, hollandsk, flamsk, Nederlandene, Holland og Flandern*

Af Lisbeth Falster Jakobsen

Hvad forskellige nationer kalder hinandens lande og tilhørende sprog, har altid været en speget sag. Tænk bare på det land, som vi kalder Tyskland, med tilhørende sprog, tysk. Englænderne siger *Germany* og *German*, franskmændene siger *Allemagne* og *allemand*, finnerne *Saksa* og *saksalainen*. Her skal man lægge mærke til, at både franskmændene og finnerne benytter sig af navne, der egentlig refererede til den tyske stamme, der levede tættest på dem, nemlig hhv. alemannerne mod sydvest og sakserne som den nordligste stamme. Herfra har ordenes indhold bredt sig til et langt større område, nemlig hele landet.

I dansk har vi for *Tyskland* og *tysk* ikke benyttet os af den form for navngivning. Vi bruger et ord, som går tilbage til et gammelt germansk ord, der betyder 'folkelig', 'hvad der er betegnende for folket'. Tysk betød altså oprindeligt 'folkesprog' som set i modsætning til latin. Det er det samme gamle ord, der lever videre i det tyske sprogs egen betegnelse, *Deutsch*. Nu er det bemærkelsesværdigt, at det samme historiske ord også lever videre i engelsk som *Dutch*, men her refererer det til et andet sprog end *Deutsch*. Til at referere til tysk har man så der fundet en anden løsning, *German*. Og det land, der svarer til *Dutch*, kalder man til daglig i udstrakt

grad *Holland*, ligesom vi danskere også gør. Vi har så bare givet sproget et parallelt navn, *hollandsk*.

Heraf kan man udlede, at der ikke er nogen direkte, entydig relation mellem en genstand, nemlig landet eller sproget, og det, som genstanden kaldes. Det enkelte sprog lægger sig for midlende imellem og afgør suverænt, hvad ordet betyder. Nu beror et sprog jo på de konventioner om, hvad ordene kan referere til, som sprogudøverne har udviklet gennem tiden. Der kan have været mange grunde til, at der er blevet valgt en bestemt betegnelse for den ikke-sproglige genstand. Og da de fleste ord har en lang historie bag sig i et sådant sprogsamfund, kan disse grunde, oftest geografiske, politiske, økonomiske eller kulturelle, for længst have mistet deres ikke-sproglige realitet. Ordene lever videre med et nyere indhold, der ikke længere svarer til det gamle.

Historiske årsager

I middelalderen udstrakte englændernes internationale samkvem med det europæiske kontinent sig hovedsagelig til kystområdet. En stor del af denne kyststrækning tilhørte det Tyske Rige, og den variant af folkesproget, som de traf på der, kaldte de så *Dutch*. Og en del af denne kyststrækning hed *Holland*, og det var givet også den del,

englænderne havde mest at gøre med, da den blev økonomisk og kulturelt førende i området.

De politiske konstellationer forandrede sig, og nogle provinser, heriblandt *Holland*, forlod det Tyske Rige for at blive selvstændige. Englænderne fastholdt deres navngivning, *Holland*, nu for hele det nye land, og betegnelsen *Dutch*. Det gjorde ikke så meget med navnet på sproget, for nederlænderne selv kaldte det meget langt op i tiden for *nederduytisch*, *nedertysk*, i analogi med, hvad man kaldte sproget i den tilgrænsende del af Tyskland. Eller man kaldte det *dietsch*, altså 'tysk', selv efter at det for længst var etableret som et selvstændigt nationalsprog, som man skrev grammatikker og ordbøger over.

Det nyetablerede land var i det 17. århundrede det økonomisk førende i Europa, og som handels- og søfartsnation var indbyggerne meget omkringfarende, så at man kunne stifte bekendtskab med dem over hele Europa, og specielt med de folk der kom fra kystområdet, altså f.eks. provinsen *Holland*. Så det er ikke mærkeligt, at det danske såvel som det engelske sprogsamfund fik den opfattelse, at man med ordet *Holland* refererede til hele landet. Det gamle geografiske område *Holland* er i dag delt i to provinser, Nord- og Sydholland, som stadigvæk gælder som kulturelt førende i landet. Hele landet kaldes nu officielt *Nederland*, på dansk *Nederlandene*, og sproget *Nederlands*, altså *nederlandsk*; men slår man op i en nederlandsk synonymordbog, får man at vide, at *Nederlands* er lig *Hollands*. *Hollands* og *Holland* som betegnelser for hele

sproget og landet eksisterer stadigvæk i masser af udtryk, måske med en lidt markeret nostalgisk biklang af det gedigne eller det fra de gode gamle dage, som fx *Hollands glorie*. Således hedder det *de vliegende Hollander*, *Den flyvende hollænder*; *de vliegende Nederland* ville jo nok tage lidt af suset.

Lidt det samme gør sig gældende for ordene *Flandern* og *flamsk*. *Flandern* omfatter geografisk strengt taget kun to provinser i den vestlige del af Nordbelgien, men pga. et tidligere kulturelt førerskab bredte navnet sig på et vist tidspunkt ud, og bruges i dag som en fællesbetegnelse for hele den nordlige del af Belgien. Det sætter så delen af fra den sydlige del *Vallonien*, som er fransktalende. Denne opsplnitning er ikke blot geografisk og sproglig, men også politisk, da de to landsdele råder over en udbredt autonomi i forhold til hinanden. I den nordlige del taler man samme sprog, dog med variationer, som i landet *Nederlandene*, og man kalder i skolerne faget for *Nederlands*. Betegnelsen *flamsk* findes, men skal forstås som en særlig betegnelse for de varianter af nederlandsk, som tales i Nordbelgien, eller som 'tilhørende *Flandern*'. *Flamsk* er altså ikke et fra hollandsk eller nederlandsk forskelligt sprog, som det ofte bliver fremstillet i den danske presse (se også Godelieve Laureys' artikel i *Mål og Mæle* nr. 1, 2007, red.). Men *Flandern* er et fra *Nederlandene* forskelligt landområde, idet det for den allerstørste del ligger i et andet land.

Nu er det ikke så mærkeligt, at en del af Belgien deler sprog med *Nederlandene*, eftersom landområderne igennem historien i perioder har væ-

ret ét land og derfor har mange fælles kulturelle rødder. Således er det også noget plagsomt, at man fra den nederlandske stats side insisterer på at ville kaldes *Nederlandene* på dansk, for hvad taler vi så om? Om de samlede *Nederlande* eller den noget mindre moderne nederlandske stat? Problemet er, at ordet *Nederland* ikke findes på dansk, som det gør i det nederlandske sprog. Derfor ville der for dansk egentlig være ræson i at blive ved ordet *Holland* for den moderne stat til forskel fra det historisk set samlede område, der er fordelt på de to stater.

Nederlandsk nu!

I 2005 blev der startet en forening "Nederlandsk Nu!", der arbejder på at erstatte ordene *hollandsk*, *flamsk* og *Holland* med de officielle termer (www.nederlandsk.nu). Programmet er følgende: "Foreningen arbejder på at få gjort danskerne bevidste om de korrekte betegnelser. Foreningen kræver desuden, at de danske myndigheder og alle institutionerne der falder under myndighederne, udelukkende bruger de korrekte termer som Danmark har forpligtet sig til i internationale aftaler. Endvidere opfordrer vi private medier, forlag, institutioner og andre autoritære kilder til "at tage sig sammen" og oplyse den danske befolkning, frem for at misinformere den."

Som det kan ses, er tonen lettere aggressiv. Det er den også på en anden hjemmeside, www.nederlandsk.dk, som er blevet til på initiativ af et nederlandsk og et belgisk medlem af bestyrelsen af foreningen.

Jeg bringer et par citater:

"Der findes ingen stat ved navn *Holland*. Det land, som danskerne fejlagtigt kalder "Holland", hedder officielt Nederlandene.[...] Nederlandene har i sin historie aldrig betegnet sig selv som Holland!"

"Der findes heller ikke et sprog der hedder hollandsk. Lige så lidt som der findes et sprog, der hedder flamsk."

"Medier og myndigheder i Danmark anvender imidlertid stadig det upræcise *Holland*, ligesom de skelner mellem hollandsk og flamsk, som om der var tale om to sprog. Man kan sige, at disse instanser ikke har formået at tilpasse sig den europæiske virkelighed. Betegnelserne fører til en hel række misforståelser og faktuelle fejl. Medierne forsvarer sprogbrugen med, at "folk ellers ikke ville forstå det"; eller ved at sige at "sådan er vi vant til". Med andre ord opretholder man en fejl - vidende eller uvidende om, at det er en fejl - fordi virkeligheden synes for tung at udsætte befolkningen for! Det må være det, der ligger i argumenterne for at fortsætte vrøvlet."

Men er det rimeligt?

Bortset fra det betænkelige i, at udlændinge prøver at foreskrive os, hvordan vores danske sprogbrug skal være, så er det interessante ved citaterne forestillingen om den direkte relation mellem den ikke-sproglige genstand og ordets indhold. "Der findes ingen stat ved navn *Holland*". Ja, der findes en ikke-sproglig genstand, en stat, men den betegnes undertiden på dansk med ordet *Holland*. Der er ingen fejl her; det eneste, man kan diskutere, er hensigtsmæssigheden i sprogbrugen. Det er muligt, at Neder-

landene som stat aldrig officielt har betegnet sig selv som *Holland*, men det har nederlænderne altså selv i rigelig mængde. Og hvordan den nederlandske sprogbrug er, kan aldrig være et argument for, hvordan den danske skal være. Det er to forskellige sprog med hvert sit system og hver sin ordbrug. Der er intet vrøvl i at bruge disse ord i de rette kontekster og med den rette reference i forhold til konteksten. Men man skal selvfølgelig ikke kalde en flamlænder for hollænder, f.eks.

Det er ikke usædvanligt i et sprog at bruge nationalitetsbetegnelser lidt forskelligt. Tænk blot på, at vi ofte siger *England* med reference til Storbritannien. Hører vi et ondt ord om det fra skotterne, waliserne eller nordirerne? Det tror jeg ikke. De er nok op-højet ligeglade med, hvad danskerne

siger. Og når jeg nu har forskellige ordbøger, som kalder sig *English* i titlen, så bruger jeg dem faktisk også til amerikanske, canadiske og australske tekster. Med ret godt resultat.

Statsapparatet bør selvfølgelig bruge de officielle betegnelser; det henvender sig imidlertid i sine skrivelser normalt heller ikke til den menige dansker i nogen videre grad. Men når man henvender sig til menigmand som f.eks. med Encyklopædien, med en ordbog eller et undervisningstilbud, så der det vel rimeligt nok at anvende det ord, hvis indhold man regner med at folk kender og bruger. Hovedsagen er, at publikum viser interesse for kulturkredsen.

Lisbeth Falster Jakobsen (f. 1939)
 Docent i tysk og nederlandsk,
 Københavns Universitet

							M			
	P	R	O	P	O	R	T	I	O	N
	I	M	P	E	R	I	A	L		E
	K		G	R	Ø	N	L	A	N	D
	O	P	Ø	S		G	E	N	N	E
	F	A	R	I	N		S	O		R
	A	R		S	E	P	P		O	T
	R	A	N	K	E		R	U	D	Y
	A	T	E		R	H	O	D	O	S
	D	E	G	N		A	G	U	R	K

Grammatikkryds

# 2008	AT	KORT TID NYDAN- NELSER	▼	VERBAL- FORM	DREJE	RED- SKÅBER	▼	BJÆLKE	▼	▼	SANITET	SYNTAG- MERNE
						KONSO- NANT	KORPS	DYR	FIKTIO- NYM			
ORDKLASSE												
PRÆFIKS						VIKING						
SPROGLIG DISCIPLIN						DELT		VATTER- SOT				
ELEMENT				STAND				MÅL		NAVN		
SKUE- SPIL			BØJET	DYR						ORDDDEL		
BEDRE STILLET			SANGER					LYS				
▶						SPIRITUS		OVERENS				
						TØR						
PIGE- NAVN				MØNT							ROMER- TAL	
				WEB- STED							PIGE- RELIGION?	
KURVE							ROMER- TAL			UDRÅB		
							BY			SNØVLEN		
STÆVNE			BROERNE									
			STEMME									
KLYNKET						REDUPLI- KATION						
						DESIGNER						
FUGL				DIGT				INDER				
				SPISE				GRØNT				
KONS.		PARTI			NAIV							
		SKALP			PIGE							
					PRÆPOSI- TION (TY.)							
NYHEDS- BUREAU			AFR							PRÆFIKS		
			POLITIKER							PIGE- NAVN		
			TRICK									
▶								ORGANER				
								TONE				
HELLE												
FORM								PIGE- NAVN				KONS.
								UDRÅB				SPIDS
VÆKST					TONE			RUM				
					ROMER- TAL			TONE				
M'ER										TANKE		

Løsningen bringes i næste nummer.

Lars Trap-Jensen (f. 1960)
Cand.mag., redaktør ved
Det Danske Sprog og Litteraturselskab